

Labyrintem světa a rájem srdce

Před 350 lety zemřel v Amsterodamu učitel národů Jan Amos Komenský

Martin T. Zikmund

Jan Amos Komenský zemřel 15. listopadu 1670. Během svého dlouhého života (78 let) ale jen výjimečně zažil období klidu a stability. Většinou se musel potýkat s následky perzekuce, politických a přírodních pohrom, nemocí a skonu svých nejbližších, několikrát ztráty domova, a dokonce i svých vzácných rukopisů.

Když Ježíš z Nazareta na závěr horského kázání mluví o rozvázném muži, který postavil svůj dům na skále, a jeho dům tak nepadl, třebaže se o něj opřela vichřice, nelze nepomyšlet i na Komenského. Ten musel čelit mnohemu utrpení, a to jak ve své rodině, tak jako představitel ohrožené a rozptýlené Jednoty bratrské či jako moravský patriot, který musel opustit svou zem. Bylo by snadné si představit, že takovými ranami zkoušený muž ztratí chuť k tvůrčímu životu, rezignuje, že ho to zlomí.

Komenský skutečně byl tím vším skrz naskrz zasažen, ale jako křesťan hledal odpovědi, dohládal v hlubinách víry a zápasil o naději. A posléze nejenže nerezignoval, ale uprostřed útrap třicetileté války píše učebnice pro mládež, aby tak připravoval lepší budoucnost pro svůj národ, až se zase jeho vypovězená část bude moci vrátit. Nakonec jeho dílo vyvrcholilo nárysem Obecné porady o nápravě věcí lidských, kde načrtává všeobšáhlu reformu celé tehdejší civilizace. Ani v pozdějším věku však nebyl ušetřen nejrůznějších turbulencí, s nimiž se musel vyrovnávat. Kde k tomu bral sílu, nejlépe napoví jeho zasazení do Jednoty bratrské (do níž patřil od narození do smrti), náboženské pospolitosti založené o dvě století dříve žáky a posluchači Jana Rokycany a Petra Chelčického, pospolitosti, která se snažila o radikální následování právě v duchu Ježíšova horského kázání.

Na bratrské škole v Přerově

Jan od dětství vyrůstal ve víře a podle pravidel (řádů) Jednoty bratrské v Uherském Brodě, kde byl jeho otec váženým měšťanem. Když se později ohlížel zpět na své dětství a mládí, napsal: *Přivykl jsem sladkému jhu kázně už od mládí, a tak mi bylo po celý život slastí mít dozor nad sebou, i když mně byl svěřen dozor nad jinými.* První rána však přišla záhy. Když mu bylo dvanáct let, zemřeli mu oba rodiče. Žil pak u tety v nedaleké Strážnici, kde rovněž kvetl jeden z předních sborů Jednoty. Chlapec se ještě nestačil vzpamatovat ze ztráty rodičů, když běsi zaútočili znovu. Na jihovýchodní Moravu vtrhla uherská vojska Štěpána Bočkaje, který se postavil do čela odboje proti císaři Rudolfovi II. a chtěl za sebou strhnout i Moravu, především protestanty. Výsledkem bylo jen zpusolení kraje. Mladík Jan tehdy přišel o značnou část svého jmění, dům a dvůr po otci lehl popelem, Strážnice byla vypálena. Až v šestnácti letech se Komenský objevuje na bratrské škole v Přerově, kde se snaží dohnat, co nikoli svou vinou zanedbal. A protože pílil zřejmě zaujal své učitele, nabídl mu Karel Starší ze Žerotína, bratrský šlechtic, který byl v té době i moravským zemským hejtnanem, stipendium na kalvínské akademii v Herbornu a pak na univerzitě v Heidelbergu.

Velký vliv na Jana Amose (druhé jméno dostal v Přerově jako kandidát bratrského kněžství) měl zejména herborský učitel Jindřich Alsted s širokým didaktickým a encyklopedickým zájmem. Heidelberg pro Jana měl vedle studia ještě další význam. Jednak odtud poprvé navštívil Amsterdam a jednak nejspíš přišel do užšího styku s falckou kalvinistickou vrchností. Právě odsud totiž pocházel Fridrich Falcký, zeť anglického krále Jakuba I., který byl zanedlouho korunován odbojnými českými stavy za vzdoro-panovníka a neblaze proslul jako „zimní král“. Toto propojení by i vysvětlilo, proč se už tak záhy po Bílé hoře musel Komenský skrývat.

Komenský byl v roce 1641 uvítán v Londýně s velkými počtami, protože se od něj očekávala reforma školství. Při té příležitosti jeho krajan rytec Václav Hollar, který zde žil, nakreslil jeho portrét. Repro KT

Útěšné spisy

Mezitím se však Jan Amos v roce 1614 jako dvaadvacetiletý mimořádně vzdělaný mladý muž vrací z Německa do Přerova, kde se ujímá role učitele. Pár let nato byl poslán do svého prvního sboru jako kazatel, a sice do německy mluvícího společenství ve Fulneku. Komenský se žení s Magdalenou Vizovskou a zažívá vzácné období osobního štěstí, brzy se jim narodí dvě děti. Už v té době mladý bratrský teolog zaujatě pracuje na některých svých knižních projektech – zejména na slovníku jazyka českého, který o více než 40 let později přišel vniveč při požáru Lešna (slovník již připravený k tisku shořel při plenění Lešna v roce 1656).

Po bělohorské bitvě se Komenskému obrátil život vzhůru nohama, po několik let se musel skrývat, zároveň pilně pracoval, jako pastor těšil druhé, nakonec sám přišel o obě děti a ženu, „klenot po Pánu Bohu nejdražší“, když tito jeho nejbližší zemřeli na morovou epidemii. Z četných spisků, kterými těšil druhé i sebe, zmiňme alespoň *Pres Boží (Boží lis)*, kde pojednává o užitečnosti utrpení a zármutku pro věřící, nebo novými díly nastavený spis *Truchlivý*, kde vede s Bohem takřka jobovský zápas o smysl útrap, jež postihly nejen jeho, ale celou Jednotu bratrskou.

V Listu Montanovi, amsterdamskému tiskaři a vydavateli svých děl, o tom s odstupem času mimo jiné píše: *Když temnoty béd houstly (r. 1623) a zdálo se, že není už naděje na žádnou lidskou pomoc, volal jsem v hluboké noci (kte-*

rou jsem už s několika předěšými trávil beze sna) k Bohu s nezvyklou horoucností, vyskočil jsem z lože, popadl Bibli a modlil jsem se, aby mi Bůh neodpíral svou duchovní útěchu, když už nepostačuje žádná lidská. Namátkou jsem otevřel Izajáše, četl jsem jej se vzdycháním dál a dále, a jakmile jsem pocítil, že se zármutek rozptýluje, popadl jsem pero a začal jsem zapisovat svoje předešlé úzkosti i ty božské protileky, ona božská slunce vycházející k rozptýlení temnot...

Než musel opustit vlast, aby vedl exulanty do Lešna, sepsal slavný *Labyrint světa a ráj srdce*, který pro svůj poetický a rozkošatělý jazyk tvoří zvláštní kapitolu v dějinách české literatury, třebaže je to knížka především duchovní. Připomeňme si celý název *Labyrintu: Je to světél vymalování, kterak v tomto světě a věcech jeho nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání, ale kdož doma v srdci svém sedě s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému myslí upokojení a radosti že přichází.*

Věhlas i úzkost

V exilu se bratrský biskup rozhodl sepsat didaktické učebnice, aby se po návratu do vlasti, o němž snil, mohly u nás co nejdříve založit školy, neboť jen tak může být podle Komenského zaděláno na lepší budoucnost národa. A protože se díky své učebnici latiny *Janua linguarum reserata (Dvěře jazyků otevřené)* stával po Evropě čím dál známějším,

začal vedle češtiny psát latinsky, až latina převládla, aby tak mohl oslovovat vzdělance v celé Evropě. A vskutku byl kromě Lešna, kde pedagogicky působil, pozván k organizaci vzdělávací a vědecké práce do Anglie (tuto misi přerušila vnitrostátní krize) a pak řadu let pracoval pro švédské a uherské školy. Ženatý byl celkem třikrát, druhá žena Dorota Cyrilová mu zemřela v roce 1648 a zanechala čtyři děti (dvě ještě nedospělé). Následně si bere Janu Gajusovou, toto pozdní manželství už zůstalo bezdětné.

Těžkým mezníkem pro něj byl zmíněný požár Lešna (1656) související s polsko-švédskými boji. Komenský si hodně slibuje od Švédů kvůli české věci, před Poláky se tak následně musel skrývat. Svému zeti Petru Figulovi píše 22. května 1656 dopis. Mísoto, odkud píše, je příznačně označeno „kdesi ve Slezsku“. *Synu! Žiješ-li Ty a žijí-li Tvoji, necht' způsobí Bůh, abyste se dožili lepších časů! My sice žijeme, co nás bylo zachráněno ze zkázy lešenské, ale životem zcela ubohým a tékavým. Všichni jsme tam přišli o všechno a zachránili jen holý život. Avšak já jsem utrpěl ve všech ztrátu největší, totiž nejenom statků, ale nadto i svých rukopisů. (...)*

Poslední období svého života (1656–1670) tráví Komenský v Amsterdamu, kde se těší úctě a podpoře. Pár měsíců před svou smrtí však přijímá trpkou zprávu o náhlém úmrtí svého zete Petra Figula Jablonského, který působil v Litvě jako biskup Jednoty bratrské. Jeho žena Alžběta (Komenského dcera) s pěti dětmi se najednou ocitla ve vzdálené cizině bez manžela a hmotného zabezpečení. Nakonec byl Komenského rod z tohoto spojení zachován, a to nejen generačně, ale i ideově. Jeho vnuk Daniel Ernst Jablonský (1660–1741) působil jako česko-polsko-německý teolog a filolog s kořeny v Jednotě bratrské, který usiloval o sjednocení protestantismu, který spolu s filozofem Gottfriedem Wilhelmem Leibnizem spoluzaložil Pruskou královskou akademii nauk, kde byl sekretářem a později prezidentem.

Mystik a ekumenik

I když byl Jan Amos Komenský znám zejména jako pedagog, sám sebe považoval nejvíce za teologa. Zvláštní místo v dějinách myšlení Komenskému nicméně přísluší pro jeho velkoryse koncipovanou, jakkoli nedokonalou *Obecnou poradu o nápravě věcí lidských*, jejíž nejznámější díly jsou nejspíš *Všenáprava* a *Vševýchova*. Jeho filozofie výchovy a pojetí celého života jako Boží školy, rozdělené do různých životních období, inspiruje dodnes. A ovšem i jeho snaha o jednotný pohled na přírodu a veškerou skutečnost, jeho propojení smyslu, rozumu a víry, jeho důvěra ve schopnost člověka k nápravě mohou v současnosti znovu rezonovat. U Komenského nejde jen o tzv. „holistický (celostní)“ přístup ke skutečnosti. Jde o víc: centrem, smyslem a vrcholem všeho bytí je mu Boží existence.

Komenský, ač evangelík, měl blízko nejen k mystice, ale i k ekumenismu, resp. k církevnímu univerzalizmu. Když 10. února 1670 psal z Amsterdamu členům Jednoty bratrské ve slovenských sborech v Lednici, Púchově a Skalici, mimo jiné uvedl:

Nemohu před Vámi zatajit, přátelé milí, že jak mne přetěžce kormoutiti začal (těmi svými ranami) věčný Pán, tak zase přesladkými potěšováními naplňuje duši mou, (...) Ach, plše srdce mé nad přejasným jakýmsi světlem, kteréž přede mnou těch dnů rozsvěcuje Otec světél nad všechny předešlé časy života mého, jak to bytí má a musí, aby svíce, posavad pod kbelcem partikulárních sekt a jednot tulaná, na vysoký svícen vystaven jsuc svítla všechněm, kteří v domech církve a v domech světa jsou. Pro Komenského tato vize znamená, že snad Pán nechá „zavřít dveře Jednoty malé“, tj. sjednoceného křesťanstva. Jednota celé křesťanské církve byl úběžník, k němuž vyhlížel.

Komenský navzdory všemu příkoří a údělu pobělohorského exulanta byl ve svém jádru ekumenický teolog a myslitel, který měl vždy na mysli dobro celku, nikoli jen jeho části. V tomto směru i v jiných je aktuální, živý a naléhavý i v současných poměrech.

Autor je evangelickým farářem a redaktorem Perspektiv